

PÁPAI PÁRIZ FERENC: BÉKESSÉGET MAGAMNAK, MÁSOKNAK

Válogatott művek. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Nagy Géza. Bukarest, 1977. Kriterion K. 824 l.

Irodalomtudományunk és művelődéstörténetünk korántsem túlozta el a Pápai Páriz Ferenc munkásságával kapcsolatos érdemi arányokat, sőt a jelen kötet arra döbbsenhet rá, hogy éppen az utóbbi évtizedek kutatása és értékelése szemlélete nem számolt kellőképpen ezzel a saját korát sokoldalúan megvilágító, de mai korunk valóságához is szóló nagyarányú életművel. Így következhetett be, hogy e kötetrel most első ízben áll előttünk egy átfogó igényű válogatás és egy szélesen alapozott értékelés a Kriterion Könyvkiadó vállalkozása, valamint a kötet gondozójának, Nagy Gézának munkája nyomán.

Bárha a tárgyban kitűnő tanulmányok eddig is születtek, s valóban problémát érző és feltáró vizsgálatok folytak is; sőt egyes esetekben izgalmas, egyetemes kérdéskörökre méltán irányult is a figyelem – mint például Tarnai Andor kutatásai alapján –, közfelfogásunk egyre inkább hajlott arra, hogy Pápai Párizt hovatovább csak a természettudományok, főleg az orvostörténet összefüggésében ismerje és értékelje. A jelen kötet többek között ezért hat az újszerűség erejével, mert ezúttal összegzően, mind a nagy gazdaságban élénk táruló Pápai-szövegek, mind a kísérő tanulmány igényessége nyomán, minden eddiginél teljesebb kép kialakítására nyílik lehetőség. Feltárul az egész életmű keresztmetszete, az író tudományos, kulturális, irodalmi programja, valamint a belőle áradó általános eszmei s mentalitásbeli törekvés.

A kötet következetesen végigvitt tudományos igényű fogja át tárgyát, de eleve számít szélesebb körű olvasóközönségre is. Ez utóbbi célt üdvözöljük, és annál is inkább helyesljük, mivel a régebbi századok irodalmisága – benne Pápai Páriz is szembetűnően – egyre inkább kívül kerül közműveltségünk látóhatárán. És minthogy e nem kívánatos folyamat ellenében, a múltban rejlő távlatoknak mai kultúránk érdekében történő felmutatása igen aktuális; érthetően a Pápai Párizt most meglepő sikerrel ébresztő munka méltán érdemel jogos figyelmet. Más alkalommal (Kritika, 1978) részletesen szoltunk a műről ebben az összefüggésben, ezúttal a szorosabban irodalomtörténeti szempontokat helyezük előtérbe.

A Pápai-életmű szinte teljes repertoárjával van jelen a kötetben, s általában helyes igényű

kiválasztott, jól láttató szemelvényeket kapunk. A *Pax corporis* mellett helyet kap az egész „Béke”-sorozat, a „lélek”, az „udvar”, a „sír”, és a „kereszt” békéje; az egyéb tudományos értekezések sora, mint *Az ür Teltsége*, a *Szent hagyományok*, a *Romlott fal felépítése*, a *Cimertan*, *Az igaz filozófia kezdete*, a *Latin–Magyar és Magyar–Latin szótár* előszava és a tanítványa neve alatt megjelent *De ratione status; A bölcs kormányzás titkos szabályairól* szóló disszertáció. Nem hiányoznak a közelebről irodalmi, költői művek sem, mint többek között a Tótfalusi Kis Miklós-ról írott *Életnek könyve*, a kor közkedvelt iskoladrámájává lett verses dialógus, az *Izsák és Rebeka házasságok alkalmosságokkal lött beszélgetés*, a kisebb költeményes munkái közül több darab és anekdotikus szépprózájából is a *Faust szőlője*. Igen jelentős az író *Naplójának* teljes terjedelmű közreadása, valamint az alkotói törekvéseket és a kort kitűnően megvilágító *Levelezésének* váratlanul bőséges bemutatása. Mindezen túlmenően az egyéb „írományokból” is kapunk szemelvényeket: tanuló- és tanítvány-névsorokat, olvasmányjegyzékeket és a kortársaknak Pápairól szóló nyilatkozatait.

A viszonylagos egységben áttekinthető életmű szemléletesen mutatja Pápai rendkívül sokoldalú alkotó egyéniségét és újat akaró törekvéseit. A filozófia, a természettudomány, a filológia, az irodalom, a história, a pedagógia, a társadalom- és államtudomány egyképpen fontos helyet foglal el enciklopédikus műveltségében és tevékenységében. Nyilvánvaló, hogy Pápai annak az életerős és nagyratörő, de sajnálatosan elbukó nemzedéknek felfogásával és célkitűzésével tart igen szoros rokonságot, amelynek tagjai a feudális, barokk világ ellenében a polgárosult Európára tekintve, saját patriájuk szellemi horizontjának racionális megváltoztatására törekedtek az írás és a tudomány különféle fegyvereivel.

Igen összetett és még közelebbi megvilágításra érdemes kérdés marad azonban – a különben értékes kísérő tanulmány után is –, hogy az Apáczai Csere Jánostól, Tótfalusi Kis Miklóstól, Bethlen Miklóstól fémmjelzett törekvésekhez Pápai mennyiben kapcsolódik az eddig ismert motívumokon túlmenően. Mintha az életműből messze kivilágoló, szemléletesen összekötő szálakat nem látná vagy nem hangsúlyozná elég erő-

teljesen a mai kutatás. De még bővíthetnénk is a felfejtésre váró eszmei kapcsolat-szálakat a „boldog emlékeztető Zrínyi Miklós”, Szenczi Molnár Albert, Rákóczi Ferenc vagy Ráday Pál vonatkozásában is.

A fentiek értelmében és a kötettel kézhez kapott szövegek alapján úgy véljük, hogy bár Pápai szemléletmódot természettudományból kiinduló programadó, mégis távolról sem lehet elszigetelten szűkítője kora széles értelemben vett kulturális-ideológiai küzdelmeinek, sőt ellenkezőleg, gazdag életműve éppen ily módon válhatott a sokirányú programpontok kiteljesítőjévé, érett összegzőjévé. Felfogásában a kor igényelte természettudományos elmélyülés csak tágitotta a társadalmi, filozófiai, kulturális távlatokat.

Világnézeti szemléletének kialakulásában – miként példaképeinél és haladó kortársainál is – az európai távlatok tudatos felismerése játszott döntő szerepet. A külföldi egyetemek és tudományos műhelyek filozófiai és általános mentálitásbeli kisugárzása, valamint Descartes, Coccejus, Grotius és mások kort meghatározó elméleti tanításai mélyen ivódtak tudatába. Kötetünk egyebek közt azáltal bővíti az idevágó ismereteket, hogy közli Pápainak mindeddig ki nem adott, de élete legtudósabb hallgatósága, a bázeli egyetem tanácsa előtt elmondott beszédét, a *Sancta merx*-et, (1675) mely a karteziánus filozófiában, a természet- és orvostudományban, továbbá az etikai kérdésekben való biztos eligazodását meggyőzően láttatja. Hasonlóképpen a *Plenitudo vacui* és a *Tyrocinium philosophiae verae* c. művek bemutatásával eléri, hogy az „ujjongó század” tanítványát és professzorát mint a kor tudományosságának európai szintű ismerőjét közelebről láthassuk. A karteziánus „igazi filozófia” nyomán a teológiai magyarázatok helyett az emberi megismerés végtelen lehetőségei tárultak fel előtte. A természetet tekintve „igaz tanítómesterül”, a „rejtett dolgok” felderítésében egyre inkább már a „természetes és előtt nyilvánvaló” magyarázatokat kereste.

Továbbra is a filológia előtt álló, teljességében még megoldatlan feladat marad az egész Pax-sorozat forrásainak feltárása. A Tarnai Andortól a *Pax Aulae* tárgyában elért eredmények ezúttal nem folytatódhatnak. Kár, hogy nem vállalkozott a kötet szerkesztője ilyen irányú vizsgálatokra, s a válogatásban is viszonylag kevés helyet juttatott eme öt mű szemléltetésére.

Jelentős érdeme viszont kötetünknek, hogy mind a szövegkiválasztás által, mind az előtanulmány nyomán erős fény irányul Pápai társa-

dalmi felfogásának kérdéseire. Bebizonyosodik, hogy szerzőnk tevékenységét és írásait igen erős plebejus társadalombíráló hang hatja át általában is, és kiváltképpen a tudomány és a „tudományt utáló”, hátrahúzó társadalmi erők összefüggésében. Az Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Tótfalusi Kis Miklós szemléletéhez való szoros kötődés ebben a vonatkozásban is egyértelműen tetten érhető.

Külön tanulmányt érdemelne, s ehhez a jelen kötet sokrétű adalékkal szolgálna, hogy Pápai mint tudós, mint számos diszciplína előadó professzora miként jutott el hazánkban a legelsőkhöz az „emberi társaság” problémáinak tudományos vizsgálatához, és milyen értelemben foglalkozott már tisztán politikai, államtudományi kérdésekkel. Bizonyos, hogy az „udvart tartó nagy emberek” céljairól, a „körmönfont uralkodási elvek”-ről, a „kormányzás titkos szabályairól” úgy nyilatkozik, hogy a demokrácia, a népfeltség elve melletti elkötelezettségére joggal következtethetünk. Ám ennek a „mindenek szájában forgó, de kevéstől érthető matéria”-nak bonyolult összetevőit még több szempontból mérlegelnünk kell. Egyfelől az átvett európai irodalom összefüggésében, másfelől a hazai gyakorlat lehetőségeiben. Jó példa erre az „államrezonról” szóló, Tarnai Andortól az érdeklődés előterébe állított disszertáció problematikája. Ezt a Pápai tanítványa (disszertálójá) neve alatt megjelent rendkívül érdekes munkát most kötetünk is közli. Még nem tudjuk azonban, hogy a gazdag európai államelméleti irodalom mely irányja érvényesül elsősorban Pápai szemléletében mint a disszertáció irányítójának (bizonyos szerzőjének) felfogásában; másodjára pedig miként hat mindez az uralkodásra nevelt főúri ifjak és körök gondolatmenetében. Ha csak Teleki Sándor ingerült reagálására utalunk, miszerint e munka „az ördögi állam érdekét” tartalmazza, máris a konfliktust kiváltó bonyolultabb összetevőkhöz érkeznünk.

Ismételten az irodalomszociológiai érdeklődés tárgya a XVII–XVIII. század egyházi és főúri érdekektől függetlenedő értelmiségének, tudomány- és irodalomművelő társadalmi rétegének kialakulása. Nos, Pápai Párizs kötetünkben áttekinthető írásai hihetetlen gazdagságban ontják az ide kapcsolódó adalékokat. A világi „szabad tudományok” anyanyelven való megteremtése és a közművelődés lehetőségeinek biztosítása jelenti számára a legfőbb elhivatottságot. Tapasztalnia kell, s innét van életének alapkonfliktusa, hogy céljai még igen erős hátráltató,

akadályozó tényezőkkel találják szemben magukat. Pápai jól látta, hogy ez idő tájt már egy olyan új, világi írástudó rétegre volna szükség, amely a modern polgári művelődés igényeinek tudna megfelelni. „Predikátoraink, Istennek hála, elegen vannak...” – írja –, de olyan világi, „hasznos emberek, mint például Tótfalusi Kis Miklós, akik az egyházi szolgálatról elszakadva, a közművelődésért munkálkodnának, sajnos nincsenek. Bár saját példája is mutatja, hogy a „tudományok köztársaságát szolgáló kemény munka” felsőbb elismerésben vagy fizetésben nem, vagy csak igen „vékonyan” részesülhet, mégis lelkesítően buzdít az ebbéli szolgálatra, mert az egyfelől „közhaszon”-nal, másfelől „elmét megnyugtató gyönyörűség”-gel jár.

Teljesen új megvilágításba kerül a kor mindennapi élete, az író és a kortársak apró mozaikokból összeálló gondolkozásmója, általános mentalitása is, főleg a közreadott napló, a levelezés és az előszavak nyomán. Feltárul itt a kor tudósának minden nagy és kicsiny problémája, hétköznapi munkája, gondja; azé a tudós professzoré, aki a „magyarnál ezelőtt soha nem taposott útra” lépett; azé a szótáríróé, aki a „mindennapi elfoglaltságtól és a terhes időktől roskadozva” fáradhatatlanul tevékenykedett; azé a kiváló nevelőé, aki „felülről” irányított diák-manipulációk tárgya lehetett, aki az „igen illetlen”-nek nyilvánított leveléért lealázó kioktatásban részesült stb., stb. Végre is megelevenedik a századforduló teljes köz- és magánélete.

Az egészen szoros értelemben vett irodalom összefüggéseiben és Pápai szépíró voltának kérdésében is előre lépünk a kötetben. Számos más irányú tevékenysége mellett viszonylag fontos helyet tölt be az életműben a tudatos írói szemlélet, a műgondra törekvés és a kiforrott alkotási gyakorlat. Kétségtelenül elhatárolja magát „ama haszontalan, koczdó, motskos írásoktól, amelyekből sem az írói, sem az olvasói soha semmi hasznot nem vettek”, s ezek helyett programszerűen vallja mint író is, hogy „mutogassuk a valóságot”. Költői, szépírói munkáinak sora bizonyítja, hogy nem idegen az „irodalmi ékeségektől”, mert ezek „sokkalta inkább díszére vannak az országnak, mint a győzelmi jelvények és diadalívok”.

Kötetünk előszava külön egységben foglalkozik ugyan a „költő-professzor”-ral, de teljes írói arculatát nem fogja át, nem értékeli, noha a „híres költő” cím alatt bemutatott szövegek jól illusztrálják, hogy ilyen értelemben is jelentős alkotó egyéniséggel állunk szemben. Fontos

szerepét a magunk részéről abban látjuk, hogy a XVII–XVIII. század fordulópontján – mint szépíró is – olyan kulcs-helyzetet foglal el, amely módot ad számára egyfelől a megelőző század eredményeit magáévá tenni és felhasználni, másfelől már az új század eszmei inspirációi és formai vívmányai felé is fordulni. Innen adódik – miként például Ráday Pálnak hasonló szituációt jelző életművében –, hogy Pápainál is a felhasznált műformák és műfajok egész sora tűnik fel. Vers, próza (értekező és elbeszélő), dráma; epigramma, anekdota, óda, dialógus, alkalmi búcsúztató, ünneplő költemények stb. rendre felvonulnak.

Bizonyos, hogy versei nem múlják felül a korabeli versköltés átlagos színvonalát, s hihető – mint az előszó megállapítja –, jórészt feledésbe merültek, de felélesztésük nem felesleges. A Tótfalusi írott *Életnek könyve* például több tekintetben alapot nyújt irodalomtörténeti továbbgondoláshoz. Hasonlóképpen a korban nyolc kiadást megért verses drámája, „lakodalmi beszélgetése” is mind az iskoladrámákhoz, mind a későbbi drámai fejleményekhez értékes hagyományt jelent. (Az itt szereplő Duma alakja például Vörösmarty Balgá-jában még újraéled.)

A prózaíró Pápai Párizt viszont mindenképpen előkelő hely illeti meg: mind a magyar tudományos értekező próza, mind az elbeszélő szép-próza művelőjét. Ezt a prózát a már átalakulóban levő barokk ötvözetében egy modernebb, az „ékes francia” példaktól is inspirált valóságlátás és világosságra törekvő stíluseszmény fémjelzi. E próza értékelésében hangsúlyozottabb kiemelés érdemlőek azok a művek, naplók, levelezés, előszavak, amelyekben az író élete, személyes állásfoglalásai, megélt tapasztalatai kapnak helyet és amelyekben mintegy emlékirói igénnyel, megrendítő erejű, jórészt szubjektív kifejezésforma jön létre. Maguk a naplók külön figyelmet érdemelnek. Kezében a napló helyenként betölti az emlékirások mindent magába olvasztó szerepét; kitérőkkel él, megmutatja saját benső világát s majdnem hogy átfogó karképet ad. Mint „facétus” ember nem idegen az anekdoták világától sem.

Van tehát bizonyos többletük eme személyes látásmódot felmutató írásoknak, mintha szerzőjük ezekben találná meg a kor igénye szerinti „önéletírást”, s kiváltképpen a „mentség” műforma lehetőségeit. Miként a vele együtt más-más téren újért harcoló, s általa jól ismert emlékiró kortársak – Tótfalusi, Bethlen Miklós, Rákóczi, Ráday stb. – ő is „töméntelen gáncoskodás” közepette, egy „megvezetett világ” ellenében küzd

következésként a maga igazáért, a maga fegyvereivel. A mentség-író módjára panasolja fel sok-sok sérelmét, üldöztetését; s védekezik az „irigy, szegyéntelen, gyűlölködők hajszája”-val szemben. A méltatlanul meghurcolt idős professzor így jut el sajátos „mentségében” a Tótfalusiól vagy Bethlen Miklóstól is jól ismert kétségbeesett kérdés feltevésig: „Mit vétettem én hazámnak vagy vallásomnak, hogy így persequáltatom, üldöztetem?”

Bármely témában, bármely ponton is tájékozódjunk közelebről, mindannyiszor újabb és újabb felismerésekhez vezetnek a most újonnan hozzáférhetővé vált Pápai-szövegek. Így vagyunk például a barokk ízléshez kapcsolódó és az egyszerűségektől eltávolodó jegyek vizsgálatakor is. Bizonyossá válik ekkor, hogy a barokk mennyire alkalmazkodni képes az új tárgyi világhoz, és hogy a szerzőnkől kedvelt és felettebb dicsért racionálisabb, franciás stílusigény mennyire összefonódni tud ezzel.

*

Minden jel arra vall, hogy igen hasznos, a témakörben fontos előrelépést jelentő kiadványt kaptunk kézhez. A szövegek gondozóját, a kísérő tanulmány íróját, Nagy Gézákat messzemenően elismerem. A megalapozott, tényekre építő, jól összegző kísérő tanulmány szoros összhangban a szövegválogatás tágrányított lehetőségeivel és az új kutatási eredményekkel, első ízben adott Pápai Páriz munkásságáról és életútjáról modern, átfogó képet, értékelést. Nyitott, vitatható kérdések, felderítésre váró kutatási témák szükségszerűen bőven maradtak még a tárgyban. Érthető azonban, hogy a mindent-megoldás igényével e roppant témakörben nem léphetett fel a kötet gondozója. Helyenként érezzük ugyan az azonnali továbblépés szükségességét, másutt viszont kézenfekvőnek látszik, hogy – miként a szerző reméli –, kötete, mégpedig szerintünk alapvetően sikeres műve, további megfontolások tárgya lesz, és beható tanulmányok kiindulási pontjául szolgál.

A szövegkiválasztás és közreadás viszonylagos teljességre, az egész életmű átfogására törekszik, s a válogató meglepő gazdagsággal örvendeztet meg. Ezúttal tehát a válogatásokkal szemben felvetni szokott „mit hiányolunk” formula alig jön számításba. Gondosan mérlegelt koncepciót követő válogatási elv érvényesül. Ám talán éppen ebből következik némi egyenetlenség, mert a kötet egyfelől az író „életében megjelent műveit kívánja elsősorban megszólaltatni”, másfelől viszont a kéziratban maradt Pápai-hagyaték

„minél teljesebb megszólaltatására törekszik”. Úgyszintén a válogatás célkitűzése szerint a nagyobb terjedelmű művekből csak „jellemző részleteket” ad, míg rövidebb írásait „teljes terjedelemben” közli. Ezen érthető és logikus elvekből fakadóan azonban a megvalósuló kötet már némi aránytelődést, fontossági hangsúly áttevődést eredményez. Így ugyanis az egyik oldalon örülhetünk a végre teljes terjedelemben megjelent naplónak, a nagy bőségű levelezésnek, az eddig még soha napvilágot nem látott munkák, vagy a magyarul kiadatlan művek (Szent hagyaték, Szótár előszó stb.) közzétételén; míg a másik oldalon sajnálhatjuk a régről elismert „nagy művek” viszonylag szűkre szabott lehetőségeit.

Egy másik, elvileg rögzített kettős célkitűzés is okoz a kötetben belül bizonyos feszültséget. Részben ugyanis a tudományos igények beváltására is törekszik, részben a „szélesebb körű olvasóközönség”-hez kíván alkalmazkodni. Helyeseltük ezt a célkitűzést, ám problematikusá válik a gyakorlatban. Csak rátekintés után is felmerül a kérdés, hogy a „szélesebb körű olvasóközönség” számára is készült kiadásban mennyire szükséges az apparátus jelen terjedelme?

A szövegek közreadásmódjában általában igényes, a kialakult, bevált elvek szerint járt el; a szövegűrés teljes tiszteltetés tartásáért, a mai helyesírást követi, de az adott nyelvi jellegzetességeket megtartja. Egy tekintetben problematikus, s esetenként félrevezető a közlésmód, amikor legjobb igyekezete szerint a vegyes, latin–magyar nyelvű szövegrészeket akarja közérthetően tolmácsolni. Kétségkívül nehéz eldönteni, hogy a latin szavakkal, a korban közismert idegen kifejezésekkel terhelt szöveg olvasmányosságának biztosítása érdekében, milyen eljárást kell követni a magyarzatokban. De nem helyesírási a Napló összefüggéseiben alkalmazott eljárás, miszerint „... a latin nyelvű részeket, sőt a terjedelmesebb latin kifejezéseket is folyamatos magyar fordításban”, azaz megkülönböztetés nélkül közli a sajtó alá rendező. (648. l.) Az átlag olvasó számára is bizarr hatást kelt, amint az eredetileg latinul írott részek most mai magyar nyelven, kitűnő fordításban, megkülönböztető jelek nélkül kerülnek a veretes XVII. századi magyar nyelv mellé, abba beleágyazva. Megfelelő betűtípus-váltással lehetett volna érzékeltetni az efféle átváltásokat. – A latin nyelvű részeket különben igényes és illett fordításokban kapjuk: a verses szövegeket Tóth Istvántól, a prózaiakat Józsa Jánostól, Kovács Erzsébettől, Marian Victortól és Puskás Lajostól.

A kissé talán túlméretezett kiadási apparátus jól szolgálja a kötet hasznosítását. (Általános megjegyzések, rövidítések, könyvészet, irodalom, magyarázó jegyzetek, szó- és kifejezések jegyzéke, névmutató.) A képmelléletek ritka vagy eddig nem láthatott művek eredetijét bemutatva, nem szokványos illusztrációval szolgálnak, de kiválóan dokumentálnak. Kár, hogy az apparátusba a kelleténél több elírás, sajtóhiba került, és hogy nem egészen arányos mértékű és milyenszerű az egyes művek jegyzetelése.

Az említett elírások, sajtóhibák közül csak néhányat említünk: „Rákóczi Ferenc, II. 1676–1735 – az 1705(!)–11 közt folyó kuruc szabadságharc vezére” volt. (798. l.) – Nem valószínű, hogy Sárospatakon („város az MNK-ban”) 1672-vel egyszersmindenkorra megszakadt volna a helyi főiskolai gyakorlat és hagyomány, mint ahogy ez derül ki a 800. lap jegyzetéből. – Teleki Sándor második felesége aligha halhatott meg 1648-ban, mert ekkor még az első felesége sem

született meg. (685. l.) Nem kis feladat a sokágú erdélyi főrend családtagjainak ügyeiben, adataiban a tisztánlátás, és ráadásul mint lenni szokott, az éppen aktuális, keresett név hiányával találkozhatunk, mint például az érdemben fontos Kornis Zsigmond gubernátor esetében. – Túlmagyarázásnak véljük, amíg a jegyzetelő általában feltételezi az európai nagy városok hovatartozásának ismeretét, de Szegedről, Debrecenről stb. tudatja, hogy a MNK-ban vannak, s úgyszintén Brassónál, (Bragov), Kolozsvárnál (Cluj) stb. is közli, hogy ezek a RSZK-ban levő városok.

Mindent összevetve azonban elmondhatjuk, hogy alapvetően hiányzott, jól hasznosítható könyv áll e kiadással rendelkezésünkre. Itt az ideje, hogy Pápai Páriz Ferenc tudománynak elkötelezett, „cselekedettel és valósággal” kivívott életműve e jeles kezdeményezés nyomán is mihamarabb teljes megvilágítást nyerjen.

Gyenis Vilmos

JÓKAI MÓR LEVELEZÉSE I–II.

1. kötet: 1833–1859. Összegejtötte és sajtó alá rendezte Kulcsár Adorján. Bp. 1971. Akadémiai K. 489 1.; 2. kötet: 1860–1875. Összegejtötte és sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Bp. 1975. Akadémiai K. 1011 1.

A XIX. század nagy írói levelezései sorában ismét egy újabb gyűjtemény kritikai kiadásának örülhetünk: a lassan befejezéséhez közeledő Jókai Mór Összes Művei akadémiai sorozatban megjelent Jókai 1833 és 1875 közötti levelezésének két tekintélyes kötete.

A több mint 700 levél igen jelentős *irodalomtörténeti forrásgyűjtemény*. Elsősorban a majd csak megszülető modern Jókai-biográfia elkészítéséhez szolgált nélkülözhetetlen forrásanyagot. Családtagjaihoz, főleg édesanyjához, testvéreihez és feleségéhez írott leveleiből pontosan rekonstruálhatók Jókai életútjának nagy fordulópontjai (a tanulóévek lezárulása, az első művek megjelenése, 1848–49 stb.), mindenkori életkörülményei, anyagi helyzete. A Jókai-levelek gyakran szólnak az írói pálya egyes állomásairól, a jelentősebb regények, drámák megszületésének időpontjáról, a keletkezés külső körülményeiről, indítékairól, és sok fontos adatot tartalmaznak Jókai különböző lapjainak, vállalkozásainak megindulásáról, sorsáról, művei és lapjai fogadtatásáról. Író és szerkesztő barátaival

váltott levelei értékes adalékok a kor irodalmi életének, az irodalom és a művelődés fórumainak (lapok, kiadók stb.), a korszak olvasóközönségének szociológikus igényű tanulmányozásához. Az 1860-as évek végétől keletkezett levelek kiemelkedően fontos csoportja a Kertbeny Károlyval, illetve az egyes külföldi kiadókkal, szerkesztőkkel (Franz Wallner, Otto Janke, Julius Rodenberg stb.) folytatott levelezés, amely szinte teljes képet ad a Jókai-művek világirodalmi recepciójának meginduló folyamatáról. A Kertbenyhez írott levelek jelentőségét még az is növeli, hogy bennük Jókai – érdemben akarván befolyásolni műveinek külföldi megjelentetését – gyakran rangsorolja és minősíti is regényeit, novelláit, s egyik-másikukról tömör keletkeztörténeti magyarázatot vagy tartalmi elemzést ad.

A hatalmas levelezés a Jókai elbeszélő művészetét kedvelő, de Jókait mégsem eléggé ismerő olvasóban talán némi csalódást, hiányérzetet kelt. Az esetleges csalódást vagy hiányérzetet a Jókai által írott levelek jellege, karaktere okozza. Amíg